

Agnes Lagerstedt och Stockholms Arbetarehem i kvarteret Storken

Mats Persson

Högst upp på Östermalm, på Sibyllegatan i det sista kvarteret mot Valhallavägen står några enkla hyreshus som med sina röda tegelfasader bjärt avviker från omgivande bebyggelse. Få torde känna till att bakom de röda husfasaderna döljer sig en intressant bit av stockholmsk arbetarhistoria. När husen stod nyuppförda på 1890-talet hörde de till några av Stockholms föredömligaste arbetarbostadshus. Initiativtagare till husen var lärarinnan Agnes Lagerstedt vid Hedvig Eleonora folkskola, som genom sitt arbete kommit i kontakt med arbetarbarnens usla bostadsförhållanden. Denna del av det framväxande Östermalm präglades ännu i slutet av 1800-talet av en undermålig och rivningsmogen kåkbebyggelse. Trångboddheten i dessa utkantsbostäder var stor.

Det industriella genombrottet i vårt land innebar att stora människoskaror lämnade landsbygden för en framtid i städernas fabriker och verkstäder. I Stockholm nådde bostadsproduktionen under 1880-talet en höjdpunkt för att under 1890-talet dala något. Större delen av arbetarklassens familjer hade emellertid inte ekonomisk möjlighet att hyra bostad i de nyuppförda hyreshusen. Samhället ingrep mycket sällan i bostadsfrågan trots att ekonomiskt svaga grupper många gånger led svår bostadsnöd. För att råda bot på en prekär bostadssituation bildades redan på 1850-talet på enskilda initiativ bostadsfonder i syfte att uppföra goda arbetarbostäder. I några få fall lät fabriksidkare i egen regi och i nära anslutning till arbetsplatserna uppföra bostadshus för sina

anställda arbetare. Flertalet av arbetarna var dock inte så gynnade att de hade en arbetsgivare som stod för bostad eller att de kom i åtnjutande av de fåtaliga lägenheterna i de filantropiskt drivna hyreshusen utan var hänvisade till den öppna marknaden och den kamp om bostäderna som där rådde. Många av arbetarfamiljerna hamnade i Gamla stans nedslitna kvarter eller i äldre hus i stadens utkanter.

Det moderna Östermalm, som växte fram decennierna kring sekelskiftet 1900 föregicks av en småskalig och blandad bebyggelse. Ladugårdslandet, som var stadsdelens namn före 1885, var huvudsakligen befolkat av hantverkare, sjöfolk och arbetare. Större delen av bebyggelsen var i dålig kondition och de sociala problemen var avsevärda. Det var till denna stadsdel och till denna miljö som folkskollärarinnan Agnes Lagerstedt flyttade i början av 1880-talet. Genom hembesök fick hon inblick i sina elevers dåliga boendeförhållanden. Många av eleverna kom från mycket fattiga hem och var vanvårdade och undernärda. Som en första hjälpåtgärd lät hon 1884 grunda en skollovskoloni i Roslagen. Agnes Lagerstedt förestod själv kolonin, som för övrigt var den första i sitt slag i landet. Dessa åtgärder var dock endast av temporär karaktär. Andra medel måste tillgripas för att komma tillrätta med arbetarfamiljernas dåliga bostadsförhållanden med bl a en trångboddhet beroende på ett inneboendesystem som ofta ledde till, som hon såg det, hygieniska och moraliska missförhållanden.

Stor betydelse för Agnes Lagerstedts fortsatta arbete med arbetarbostadsfrågan fick en studieresa till London. Där följde hon miss Octavia Hills humanitära verksamhet i slumområdena. Vid hemkomsten till Stockholm lyckades hon bli vice värd i några svårt nedslitna fastigheter i det ökända området vid Nybergsgård (nuvarande Nybergsgatan) strax intill hennes skola. Husen ägdes av Stockholms stad och hon lyckades förmå staden att snygga upp byggnader och gårdar. Därtill fick hon även hyrorna sänkta. Hon bosatte sig själv i ett av husen och lät

fastställa ordningsföreskrifter för de boendes trevnad. Bland annat tilläts inte hyresgästerna att ha inneboende.

Stärkt av sitt framgångsrika arbete vid Nybergsgård fick Agnes Lagerstedt ett antal inflytelserika personer i Stockholm att intressera sig för aktieteckning i ett bostadsbolag, AB Stockholms Arbetarehem, vars syfte var att låta uppföra sunda och ändamålsenliga bostäder för arbetarfamiljer. Bland aktietecknarna fanns ett flertal medlemmar av kungahuset. Ordförande för styrelsen i det nybildade

AB Stockholms Arbetarehems hyreshus i kvarteret Storken i slutet av 1890-talet. Huset till vänster är Sibyllegatan 52A och B och huset till höger Sibyllegatan 50A och B. I det hitre huset fanns en mangelbod och i det bortre en handelsbod. Foto i SSM arkiv.

bolaget blev den filantropiskt sinnade ingenjören Oscar Hirsch. Bolaget drevs med minsta möjliga vinstintresse. Av vinsten fick inte mer än 4 % utdelas till aktieägarna. Resten av vinsten skulle avsättas till en fond för fortsatt byggnation och till en fond för att bereda hyresgästerna fördelar i boendet, tex genom hyressänkningar.

Fastigheten nr 6 i kvarteret Storken vid Sibylle- och Jungfrugatorna upplåts billigt av Stockholms stad och 1892 påbörjades byggnationen av ett gathus vid Sibyllegatan 52A och B och ett gathus vid Jungfrugatan 43A och B. På gården mellan de båda gathusen uppfördes ett gårdshus i en våning inrymmande tvättstugor, bakugn, badrum och toorkloseter. Arkitekt var Erik Otto Ulrich och hösten 1893 stod husen inflyttningsklara. Vid nyåret 1893/94 bodde här 288 personer av vilka 143 var barn under 15 år. Inom fastigheten fanns 66 lägenheter fördelade på 30 st ett rum och kök, 14 st ett rum och litet kök (kokvrå) samt 20 st enkelrum med kakelugnsspis. Dessutom fanns ett mycket litet enkelrum och en lägenhet om tre rum och kök. Den senare låg i omedelbar anslutning till samlingssalen och beboddes av vice värdinnan, dvs Agnes Lagerstedt själv.

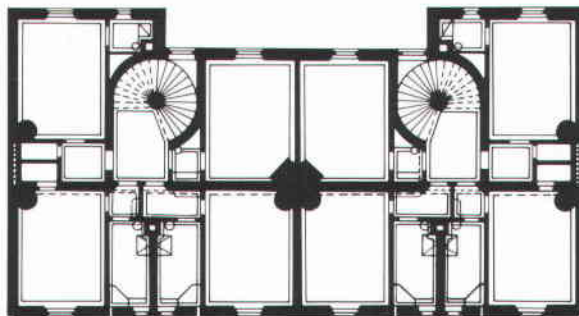
Arbetarehemmets bostadshus i kvarteret Storken blev en stor framgång. Efterfrågan på lägenheterna var avsevärt större än tillgången, varför bolaget lät inköpa även den södra granntomten, nr 8. Också här uppfördes ett gathus vid Sibyllegatan med adress 50A och B och ett gathus vid Jungfrugatan med adress 41A och B. Husen förbands utmed södra tomtgränsen av en gårdsflygel. De nya husen uppfördes 1896–97 efter ritningar av arkitekt A. G. Forsberg. Arkitekt E. O. Ulrich var förhindrad att åta sig uppdraget att utföra ritningar till tillbyggnaden eftersom han var upptagen med att rita arbetar- bostadshuset Fridhem vid Hantverkargatan på Kungsholmen. Vid nyåret 1897/98 hade de nyuppförda bostadshusen 374 invånare varav 196 var barn under 15 år. De 76 lägenheterna fördelade sig på 6 st

två rum och kök, 7 st ett rum och kök och sovalkov, 51 st ett rum och kök samt 10 st enkelrum med kakelugnsspis. Dessutom fanns en dublettlägenhet och en lägenhet om tre rum och kök som beboddes av vice värdinnan Agnes Lagerstedt. Den tidigare värdinnelägenheten i Sibyllegatan 52 sammanfördes med samlingssalen och där inrättades bla ett bibliotek.

Inom hela bostadskomplexet bodde vid 1897 års utgång ca 660 personer i 142 lägenheter. De flesta hyresgästerna hade rekryterats från den rivningsfärdiga ladugårdslandsbebyggelsen och de utgjordes huvudsakligen av arbetar- och hantverkarfamiljer. Änkor med småbarn var också väl företrädde. Upplysningar togs på de bostadssökande. Agnes Lagerstedt skriver i en sammanfattande redogörelse för bolagets verksamhet 1900 att "Man måste nämligen taga i beaktande bolagsordningens § 1 och se till att det just blir den mindre bemedlade delen af Stockholms befolkning som blir mottagen".

Med förebild från Nybergsgränd upprättades

Nyggnadsritning för Storken 6 signerad Erik O Ulrich 1892. Ritningen visar våningsplan 1–4 tr i huset Sibyllegatan 52A och B. Varje trapplan betjänar två stycken lägenheter om ett rum och kök, en enkelrumslägenhet och en lägenhet om ett rum och litet kök (kokvrå). Byggnadsnämndens arkiv i Stockholm.

Gatufasaden till Jungfrugatan 43A, B är vackert mönstermurad i rött och svartfärgat lertegel. Teglet och de dekorativt utformade ankarslutarna understryker fasadens karaktär av nyrenässans. Dagsljuset fångas upp av de utåtgående fönsterbågarna och ger ytterligare liv åt fasad och gata. Foto Göran Fredriksson 1985, SSM.

ordningsföreskrifter, vilka de boende genom kontraktet förband sig att iakttaga. Bland annat var det förbjudet att hysa inneboende. Detta till trots var det många familjer som hade en eller flera, oftast ensamstående, personer boende hos sig. Flera av dessa hade sannolikt släktanknytning till lägenhetsinnehavaren. För att stävja inneboendesystemet lät hyresvärden erbjuda två möblerade ungarbarnsrum om vardera tre bäddar. Genom hyreskontrakten ställdes också andra krav som att hyresgästen inte fick störa "...ordning och trefnad genom osnygghet eller oskickligt uppförande, hvartill framför allt räknas

dryckenskap, äfven utan våldsamma eller störande uppträden". Sett till lägenheternas modernitet och husens standard var hyrorna jämförelsevis låga men ändå nog så höga för flera av de boende. Bolaget fick många gånger se mellan fingrarna beträffande förbudet mot inneboende. En relativt stor del av de boende uppbar också fattigunderstöd från Hedvig Eleonora församling.

Byggnaderna hade givits en speciell utformning som gör att de avviker från vad som var vanligt bland de nyuppförda husen på Östermalm. Det hårdbrända röda fasadteglet mot både gator och gård var

Tvättstugubyggnaden på gården till Sibyllegatan 52A och B och Jungfrugatan 43A och B. Byggnaden inrymde även badrum, torrklosetter och en bakugn. Agnes Lagerstedt syns till vänster om dörröppningen i kretsen av sina hyresgäster. Foto från 1890-talet i SSM arkiv.

Samlingssalen i bottenvåningen till Sibyllegatan 52A. I denna sal och i angränsande mindre rum anordnades till hyresgästernas trevnad symöten, andaktsstunder, föreläsningar m m. Här fanns också ett bibliotek. Foto från 1890-talet i SSM arkiv.

tåligt mot åverkan och krävde minimalt underhåll.

De små lägenheterna fick en enkel men ändamålsenlig utrustning och utformning. Till så gott som varje lägenhet hörde en tambur och en garderob. Köken, som medvetet gjordes små för att omöjliggöra uthyrning till inneboende, försågs med vedspis med plåtkåpa, rinnande kallt vatten och avlopp, zinkbänk med ho och underskåp, skafferi med friskluftsventilation, vedlår samt öppna förvaringshyllor. Bostadsrummen försågs med runda vita kakelugnar och snickerier såsom fyllningsdörrar, utåt- och inåtgå-

ende fönster, profilerade foder och sockellister. Rummens utformning blev enkel. Endast samlingssalen och vice värdinnans bostad fick en något mer påkostad utformning. Till varje lägenhet hörde källar- och vindskontor. Trapphus och lokaler försågs med gasbelysning. I samband med färdigställandet av det södra bostadshuset infördes kokgas i båda huskomplexen.

Till hyresgästernas förfogande fanns tvättstugor, torkvindar, en bakugn, badrum, torrklosetter och dessutom samlingssal och bibliotek. För att öka triv-

Interiör från boningsrummet i lägenhet på ett rum och kök i Sibyllegatan 52 B. Alltsedan byggnadstiden värms lägenheterna upp med kakelugn och vedspis. Foto Göran Fredriksson 1985, SSM.

Interiör från boningsrummet i en av Stockholms Arbetarehems lägenheter i kvarteret Storcken. Foto från 1890-talet i SSM arkiv.

seln och stärka sammanhållningen bland hyresgästerna gav Agnes Lagerstedt hyresgästerna medbestämmanderätt i gemensamma intressefrågor. I samlingssalen anordnades symöten, hemslöjdsträffar, arbetsstuga för barn, andaktsstunder, söndagsskola, föreläsningar m m samt sång- och lekafnär. Mot Sibyllegatan inrättades en handelsbod, som drevs efter kooperativt mönster.

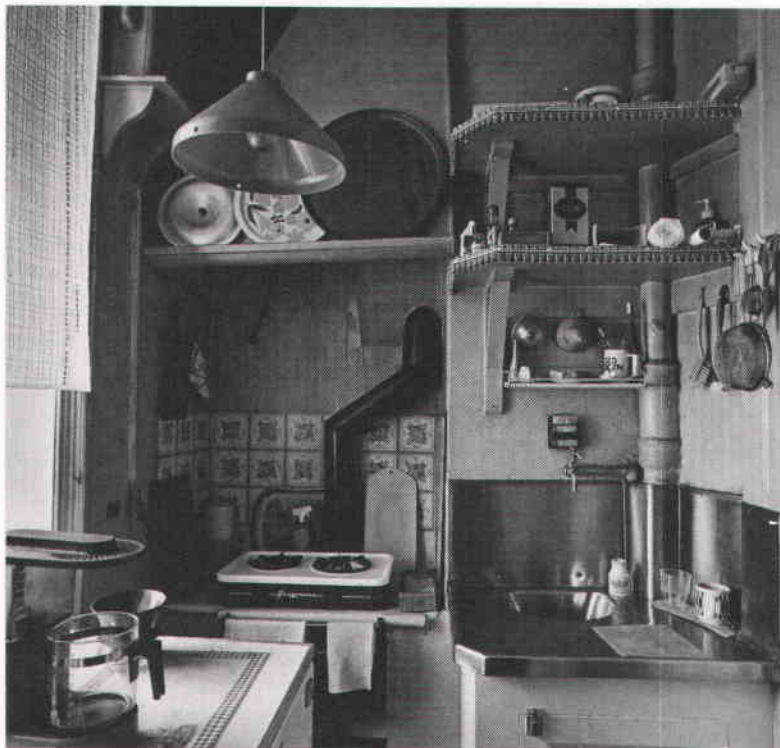
Hyresgästerna lät också bilda en egen sjukkasse. För de i Arbetarehemmets fastigheter boende barnen fanns skollovskolonier. Den stora öppna gården delades av en mur i en sydlig och i en nordlig del. Gårdarna

som hade gräsmattor, rabatter och planterade prydnadsbuskar och lövträd fick nyttjas av de båda fastigheternas barn.

AB Stockholms Arbetarehem fortsatte att i humanitär anda uppföra bostadshus för arbetarfamiljer i enlighet med de principer som hade framtagits i kvarteret Storcken. Ytterligare ett tiotal hus uppfördes på Stockholms malmar fram till omkring 1930.

Arbetarehemmets första hus i kvarteret Storcken ansågs snart omoderna, allteftersom bostadsproduktionens kvalitet höjdes under 1900-talets första decennier. Så småningom försågs husen med elektrif-

Litet kök (kokvrå) i lägenhet på ett rum och kök i Sibyllegatan 52B. Köken försågs med rinnande kallt vatten och avlopp, vedspis med plåtkåpa, gasplatta, zinkbänk med ho, skafferi med friskluftsventilation, vedlår och öppna hyllor. De flesta lägenheter inom fastigheten har fortfarande samma standard bortsett från att zinkbänken på 1930-talet utbyttes mot en i rostfritt. Foto Göran Fredriksson 1985, SSM.

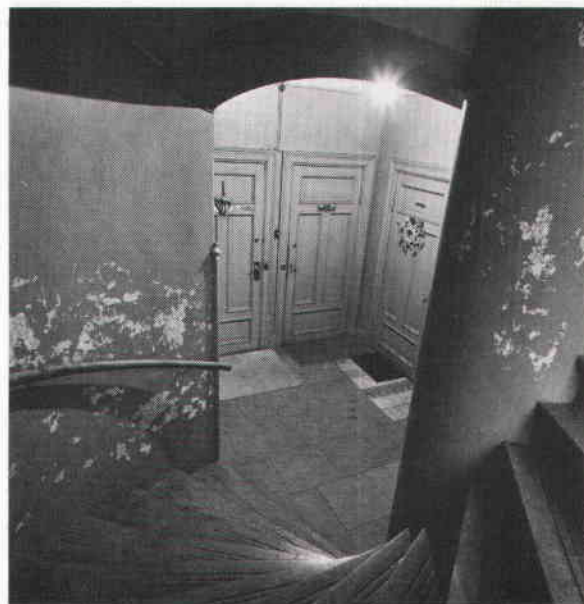
Vänster sida: Gården mot nordväst från trapphuset i Jungfrugatan 41A. Foto Göran Fredriksson 1985, SSM.

Till höger: Trapphuset i Sibyllegatan 52B. Foto Göran Fredriksson 1984, SSM.

citet och på 1930-talet installerades vattentoaletter i samtliga lägenheter. På 1930-talet sammanlades ett antal enkelrumslägenheter med intilliggande lägenheter om ett rum och kök. Vid samma tidpunkt målades trapphusen om. Därefter har de två numera sammanslagna fastigheterna (Storken 12) ej genomgått förändringar i nämnvärd omfattning.

För att, som det står i verksamhetsberättelsen för år 1952, minska kortfristiga skulder och stärka bolagets likviditet, beslöt man vid extra bolagsstämma i oktober 1952 att försälja bolagets äldsta fastigheter i kvarteret Storken. Agnes Lagerstedt kvarstod som vice värdinna i kvarteret Storken fram till sin död 1939 och behövde således ej uppleva försäljningen av sitt pionjärverk.

Nuvarande ägare köpte fastigheten 1952 och har alltsedan dess haft för avsikt att ersätta den befintliga bebyggelsen med ny i enlighet med gällande stadsplan från 1939. Denna medger nybyggnader i sju våningar åt Sibyllegatan, respektive fem vå-

ningar åt Jungfrugatan. I det sk paketbeskedet från 1977 rekommenderar emellertid Stockholms stad ombyggnad av bebyggelsen på fastigheten. År 1979 inlämnades ansökan om byggnadslov för rivning av bebyggelsen. Denna avslogs dock av byggnadsnämnden mot bakgrund av kulturnämndens och stadsmuseets yttrande vari husens socialhistoriska och kulturhistoriska värden kraftigt underströks. Enligt nuvarande byggnadslagstiftning kan rivning hindras i högst fem år efter det att ansökan om byggnadslov för rivning ingivits. I april 1984 inlämnades en motion av Stockholmspartiet om ett bevarande av de rivningshotade arbetarbostadshusen och i november samma år väckte hyresgästerna hos länsstyrelsen fråga om byggnadsminnesförklaring. Ansvariga politiker och kulturminnesvårdande myndigheter har ställt sig bakom förslaget att förklara byggnaderna som byggnadsminne. Stötestenen är dock ägarens ersättningskrav för förlorad byggnadsrätt vid en eventuell byggnadsminnesförklaring. Hösten 1984 upphörde det femåriga rivningsförbudet för byggnaderna på fastigheten men så länge utredning pågår om eventuell byggnadsminnesförklaring kan byggnaderna ej rivas.

Mot bakgrund av att fråga väckts att förklara arbetarbostadshusen i kvarteret Storken för byggnadsminne och mot bakgrund av att trots detta ett rivningshot åvilar byggnaderna, lät stadsmuseet vintern 1984–85 genomföra en kulturhistorisk dokumentation av fastigheten. Byggnadernas kulturhistoriska värde har i samband med dokumentationen motiverats enligt följande. Genom de senaste decenniernas omfattande rivningar av framför allt enklare hyreshusbebyggelse från 1800-talet framstår de aktuella bostadshusen i kvarteret Storken som ett allt viktigare dokument över det sena 1800-talets hyreshusarkitektur av enklare slag. Tack vare att utbildade arkitekter tog sig an uppgiften att rita husen har byggnaderna erhållit goda och praktiska planlösningar samt en exteriör utformning med ett

visserligen sparsmakat formspråk men för tiden helt modernt och utfört i en väl avvägd arkitektur. Förutom det arkitektoniska värdet har de forna arbetarbostadshusen också ett stort socialhistoriskt intresse som ett av få kvarstående exempel i Stockholm och rentav i hela riket på bostadshus av denna storleksordning för arbetarfamiljer med i huvudsak bevarad ursprunglig utformning och karaktär. Husen är vidare ett mycket viktigt exempel på enskilda personers initiativ och filantropiska insatser för att lösa bostadsfrågan för mindre bemedlade befolkningsgrupper i Stockholm.

P.S. För att husen skall kunna bevaras beslöt Stockholms kommunfullmäktige den 28 oktober 1985 att exproprierå fastigheten.

Otryckta källor

AB Stockholms Arbetarehems arkiv, Stockholm: Styrelseberättelser 1893–1952 och handlingar.

Stockholms stads Brandförsäkringskontor: Brandförsäkringsbrev Storken 6, 1893 och Storken 8, 1897.

Stockholms stadsarkiv: 1894 och 1898 års mantals- och taxeringslängder för Östermalms uppbördsdistrikt, 11:e roteln, kvarteret Storken nr 6 och nr 8.

Byggnadsnämndens arkiv i Stockholm: Byggnadsritningar och handlingar rörande fastigheterna Storken 6 och 8.

Stockholms stadsmuseums arkiv: äldre fotografier.

Tryckta källor

Key-Åberg K: Af Stockholms stadsfullmäktige beslutad undersökning af arbetarnes bostadsförhållanden i Stockholm. Stockholm 1897.

Lagerstedt A.: Arbetarebostadsbolaget Stockholms Arbetarehem. Stockholm 1900.

Lagerstedt N. G. W.: Aktiebolaget Stockholms Arbetarehem 1893–1918. Minnesskrift utgiven med anledning av bolagets verksamhet under tjugufem år. Stockholm 1918.

Liedgren R.: Så bodde vi. Stockholm 1961.

Nordström A.: Om arbetarbostäder i Stockholm under 1800-talets senare del. Stockholms stads museinämnds verksamhetsberättelse under år 1947. Stadskoll utl o mem 1948. Bihang nr 33.

Persson M.: Fridhem – ett arbetarbostadshus i Stockholm. I Studier och handlingar rörande Stockholms historia, IV. Stockholm 1975.